

Анотації

Мельничук О. А. Советская социальная политика 1920–30-х гг. в современной украинской историографии.

В статье анализируются работы современных украинских историков, посвященные изучению советской социальной политики 1920–30-х гг. Особое внимание акцентируется на исследовании организационно-правовых форм социальной защиты населения: социальному обеспечению и социальному страхованию.

Melnychuk O. A. The Soviet social policy in 1920–30 in the modern Ukrainian historiography.

The article is devoted to the analysis of works of modern Ukrainian historians, who study soviet social policy in 1920–30s. Emphasis is made on the study of organizational and legal forms of social protection of the population: social security and social insurance.

В. В. Тарасов

«ЕПОХА» В ЛАПКАХ: ТЕРМІНОЛОГІЯ ПЕРЕБУДОВИ 1985–1991 рр. ЯК ПРЕДМЕТ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Потреба в аналізі поняттєво-термінологічного апарату перебудови виникла із суто практичних дослідницьких потреб автора під час роботи над проблемою ролі публіцистики 1989–1991 рр. в дослідженні «білих плям» вітчизняної історії [1]. Як часто буває зі складними, синтетичними проблемами, освоєння певної частини об'єкту дослідження приводить лише до усвідомлення того факту, що досліджуване явище є набагато більш значущим та глобальним.

До наукового пошуку спонукає і специфічність уявлень про історію кін. 1980-х — поч. 1990-х рр. Для широкого загалу ця епоха є такою, що має чітку детермінацію у часі (квітень 1985 — серпень 1991 рр.) та просторі (терени Радянського Союзу), ще й до того ж загальновідома своїми історичними результатами, зокрема, розвалом СРСР, економічним зубожінням тощо. Подібне відчуттям «прісності» горбачовської епохи, «неможливості» в її межах здійснювати «наукові відкриття» аж ніяк не сприяє її аналізу.

Можливо, саме з цієї причини її осмислення в межах новітньої історіографії демонструє певну стереотипність в оцінках та

інтерпретації ключових подій, не дивлячись навіть на те, що історія перебудови не є надто віддаленою від сучасності. На наш погляд, подібне становище безпосередньо пов'язане із слабкою розробкою поняттєво-термінологічного апарату перебудови.

Відтак, **метою** нашої розвідки є не лише постановка зазначеної проблеми, але й накреслення головних напрямів її перспективного аналізу.

Вочевидь, епоха кін. 1980-х — поч. 1990-х років є одним з небагатьох періодів в українській історії, що має власний словник неологізмів, за допомогою якого можна описати чи кожен етап її розвитку упродовж 1985–1991 рр. Утім породжені перебудовою поняття й терміни не тільки широко вживаються, але доволі вільно трактуються, створюючи неминучі протиріччя в її оцінках. Чого вартує вже той факт, що використання центрального поняття цієї епохи, поняття «перебудова», в рамках сучасній історіографії демонструє відверту стереотипність та неузгодженість змісті [2].

Додатковим фактором актуальності винесеної у заголовок проблематики є те, що власне істориками термінологія перебудови майже не досліджується. Натомість відомий російський філолог, професор Санкт-Петербурзького політехнічного університету В. Максимов — автор першого «Словника перебудови» — нараховує щонайменше *чотири* видання словникового типу, що «увібрали» неологізми періоду другої половини ХХ ст., у тому числі і перебудовний «новояз». Утім аналіз історіографії кінця 1980-х — початку 1990-х років вимагає якісно іншого ракурсу дослідження, ніж це прийнято у філологічному дискурсі [3].

Зокрема, у першу чергу йдеться про дослідження термінології політичної та соціальної історії кін. 1980-х — поч. 1990-х рр. Коло питань, що постає перед дослідниками, є доволі значущим, починаючи від самого факту визначення поняттєво-термінологічного апарату й завершуючи аналізом окремих понять, якими оперують історики. Відкритими лишаються наступні питання: як термінологія перебудови впливає на її оцінку та інтерпретацію? Що привнесла сучасна історіографія у зміст термінології перебудови? Як вибудовувались і вибудовуються стратегії дослідження проблем, в яких поняттям перебудовної епохи належить чільне місце? Чи залежать

такі стратегії від змісту чи змістів, що дослідники вкладають у ці поняття? Наскільки свідомо вживається зазначена термінологія і чи не виходить її вживання за межі її природної поняттєвої «октави»?

Для прикладу, сфера застосування поняття «гласність» на теренах вітчизняної та зарубіжної історіографії змінювалась фактично від самого початку перебудови. Позначена цим поняттям політика «революційного оновлення соціалізму» у 1986 р. суттєво відрізняється від тлумачення «гласності» на початку 1990-го чи 1991-го років. Додаткові «змісти» гласності виникають і в процесі дослідження історії перебудови 1985–1991 рр., особливо в мемуарній та публіцистичній літературі. З огляду на те, що «гласність» не належить до суто «горбачовських» неологізмів і має істотну доперебудовну та дорадянську історію вжитку, цілком очевидною є потреба в дослідженні її етимології, що може суттєво полегшити аналіз змістів цього поняття впродовж 1985–1991 рр. та в сучасній історіографії.

Серед стереотипів, які досьогодні здійснюють помітний вплив на розстановку акцентів у дослідженнях епохи перебудови в Україні, варто, насамперед, розглянути три найбільш поширених: уявлення про горбачовську гласність як «гуманітарну революцію»; інтерпретацію гласності як політики, що була спрямована на критику минулого; насамкінець, її тлумачення в якості «авангардного», «новаторського» явища, що забезпечило злам існуючого в СРСР політичного ладу. Хочемо окремо наголосити на тому, що усі вищезгадані тези широко використовуються в сучасній історіографії для аналізу перебудовних трансформаційних процесів в Україні [4].

Можемо констатувати очевидне: перебудовна історіографія вже сьогодні має кілька «гострих кутів», пов'язаних із незгодуванням поняттєво-термінологічного апарату. На наш погляд, першочергово слід звернути увагу на наступні проблеми.

1. Перебудова 1985–1991 рр. лишила по собі надто помітний «термінологічний слід». По суті її сучасний історіографічний образ сконструйований неологізмами середини 1980-х рр.

Окремої уваги потребує той факт, що «перебудовна» фразеологія увійшла в гуманітарні словники Заходу переважно у вигляді транслітерації, тобто способу передачі знаків (літер) однієї писемності (в даному разі, російської), знаками (літерами)

іншої писемності (англійської чи, наприклад, французької), що зайвий раз підтверджує термінологічну унікальність перебудови як історичної події [5].

2. Вочевидь, існує свого роду «внутрішня» термінологія «перебудови», яка включає терміни і поняття, що не вживаються взагалі (або вживаються вкрай рідко) поза межами кін. 1980-х — поч. 1990-х рр. Попри те, що цей перебудовний «новояз» достатньо широко використовується дослідниками та мемуаристами, сам він предметом історіографічного аналізу практично не був.

У свою чергу термінологічна неузгодженість провокує розмаїття образів перебудови, які часто виникають не як результат більш глибокого аналізу чи іншого ракурсу дослідження, а внаслідок елементарного неспівпадіння змістів та побутування термінологічних, а отже і змістовних стереотипів [6, 26].

3. Період кін. 1980-х — поч. 1990-х рр. далеко не усіма сприймається як «історія», особливо це стосується мемуаристів перебудови, для котрих сім перебудовних років складають немалу частину особистого життя. За нашими спостереженнями, мемуаристи почасти не усвідомлюють цієї проблеми, або в іншому разі — не вважають її серйозною причиною для переосмислення власного життєвого досвіду. На рівні вживання та тлумачення понять і термінів перебудови це призводить до гіпотетичного сприйняття подій.

Сьогодні ця риса в більшості характеризує російську та західну історіографію проблеми. Проте рано чи пізно в Україні також розпочнеться сплеск мемуарів на перебудовну тематику, тож варто розставити термінологічні акценти (чи принаймні заявити про існування подібної проблеми) у найближчий час.

В якості висновку зазначимо, що практика введення нових понять (ідеологем) до суспільного вжитку із посиланням на існуючу традицію є, як стверджує російський дослідник цієї проблеми Д. Фельдман, цілком звичним явищем і має безліч прецедентів в історії Російської імперії та в історії СРСР [7, 23].

Вочевидь, в переважній більшості перебудовна термінологія може бути зарахована саме до категорії введених «зверху» понять. Принаймні це стовідсотково стосується т. зв. «стратегічних понять» перебудови, серед яких російський історик

В. Согрін називає три, у порядку їхньої появи: «прискорення», «гласність», «перебудова» [8, 10, 11].

З іншого боку, потреба у новій термінології на початку реформ кін. 1980-х — поч. 1990-х років («перебудова», «гласність», «прискорення» та ін.) мала об'єктивну природу, пов'язану із серйозними змінами суспільно-політичних обставин в країні. Відтак, мова перебудови — плакатна, егалітарна, існуюча переважно в стереотипних рамках слогана, — є не лише важливим джерелом для її тезаурусного, ідеографічного аналізу, але й є напряду пов'язаною із трактуванням зазначених подій, особливо зважаючи на неузгодженість змісту базової термінології перебудови.

Джерела та література

1. Див. докладніше: Тарасов В. В. «Білі плями» вітчизняної історії на сторінках публіцистики 1989–1991 рр.: історіографічний та методологічний аспекти / Наук. ред. проф. В. К. Якунін. — Х.: Курсор, 2007. — 146 с.
2. Див. докладніше: Тарасов В. В. Образ горбачовської «перебудови» 1985–1991 років в сучасній історіографії: проблема термінології та інтерпретації // Грані. — 2008. — № 4. — С. 25–28.
3. Див.: Словарь перестройки / под ред. В. И. Максимова. — СПб., 1992; Словарь новых слов русского языка (середина 50-х — середина 80-х годов) / Под ред. Н. З. Котеловой. — СПб., 1995; Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 80-х годов / Под ред. Е. А. Левашова. — СПб., 1997; Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения / Под ред. Г. Н. Складневской. СПб., 1998. До цього списку слід додати і радянсько-французький проект початкового етапу перебудови: Опыт словаря нового политического мышления. — М., 1989.
4. Див. детальніше: Тарасов В. В. Етимологія горбачовської гласності (1985–1991 рр.) як проблема сучасної історіографії // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: Зб. наук. праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. — Сер. Історія. — Вінниця, 2010. — Вип. 18.
5. Див.: The Gorbachev Bibliography: Books and Articles in English on Perestroika in the USSR (1985–1991) / compiled and edited by Joseph L. Wiczynski. — New York: Norman Ross Pub., 1996. — 255 p.; Dear Comrade Editor: Readers' Letters To The Soviet Press Under Perestroika. — Bloomington: Indiana University Press, 1992. — 235 p.; Glasnost, Gorbachev, Khrushchev and Stalin: [An interview with Robert Conquest] // Smoloskyp. — Summer 1987. — Vol. 8. — № 34. — P. 19–20.

6. Образ горбачовської «перебудови» 1985–1991 років в сучасній історіографії: проблема термінології та інтерпретації // Грані. — 2008. — № 4. — С. 26.
7. Фельдман Д. Советская идеология в контексте политической истории России XX ст. (Идеологемы «культ личности», «репрессии», «реабилитация», «коллективное руководство», «революционная законность», «социалистическая законность»). — Автореф. ... док. ист. н., Саратов, 2007. — 46 с.
8. Согрин В. Политическая история современной России. 1985–1994. От Горбачева до Ельцина. — М., 1994.

Анотації

Tarasov V. V. «Эпоха» в кавычках: терминология перестройки 1985–1991 гг. как предмет историографического анализа.

В статье анализируется проблема понятийно-терминологического аппарата перестройки 1985–1991 гг. Автор отмечает, что т.н. «внутренняя» терминология перестройки, которая не употребляется вообще, или употребляется крайне редко вне пределов кон. 1980-х — поч. в 1990-х гг. нуждается в согласовании объемов понятий и преодолении стереотипности.

Tarasov V. V. «Epoch» in quotation marks: terminology of perestroika of 1985–1991 as an object of historiographical analysis.

The article is about the problem of the inventory of terms and concepts of perestroika of 1985–1991. The author states that so-called «internal» terminology of perestroika which is not used in general, or is used rarely beyond the period of 1980s — 1990s needs concordance of concepts and overcoming of stereotypes.